А. А. Сагаровський, Г. Н. Карнаушенко

Харків

Цінний унесок у діалектне словництво
Рецензія на діалектологічний словник "Скарби гуцульського говору: Березови" М. Неґрича

Діалектологічних словників завжди бракуватиме, бо ніколи не можна зафіксувати все розмаїття територіального мовлення: то – бездонне море слів, значень, словосполучень, морфологічних і фонетичних форм.

Лексикографічні роботи з діалектного мовлення повсякчас будуть актуальні, бо в них – минувшина, сучасність і майбутнє великої мови видатного народу. Їх доконечне потребуватимуть лінгвісти, історики, етнографи, краєзнавці, фольклористи, письменники, журналісти...

Хоча далеко не вся українська говірна територія докладно репрезентована словниками, монографіями, матеріалами, Гуцульщині поталанило, бо тільки особистостей, які вивчали й більшою чи меншою мірою науково-практично представили її, назвати можна понад тридцять: І. Бігусяк, І. Вагилевич, С. Витвицький, Б. Галас, К. Герман, В. Гнатюк, О. Горбач, М. Грицак, Г. Гузар, Я. Ґреґорович, Й. Дзендзелівський, У. Єдлінська, І. Жеґуц, Б. Заклинський, Я. Закревська, В. Зеленчук, Б. Кобилянський, В. Коржинський, В. Курильчук, М. Мосора, І. Огоновський, М. Олійник, А. Онищук, І. Панькевич, Ю. Піпаш, Я. Рігер, Н. Хобзей, В. Черняк, П. Шекерик-Заниковський, В. Шухевич, Я. Янув, Т. Ястремська й ін.

Зрозуміло, що внесок цих подвижників неоднаковий. Але заслуга кожного – величезна...

На щастя, маємо ще одного щирого прихильника українського природного слова – М. Неґрича, що і порадував нас такою милою роботою, як «Скарби гуцульського говору: Березови», і за що ми йому маємо бути безмежно вдячні.

Словник містить близько 7 тисяч діалектизмів і репрезентує мовлення мешканців сіл Вижній Березів, Середній Березів, Нижній Березів та Баня-Березів Косівського району Івано-Франківськоі області. До деяких словникових статей додаються ілюстрації: зразки живого мовлення і березівські співанки. Діалектний словник збагачено ономастичним додатком: традиційні імена березунів, чоловічі та жіночі (форми літературні й діалектні, серед яких – нейтральні, кличні, пестливі й згрубілі), корінні прізвища, прізвиська чоловіків і жінок (окремо по селах), березівські мікротопоніми (кутки села, гори та вершини, урочища, річки, потічки). Завершує словник нарис Петра Арсенича «Березови та березуни», в якому подано цінні історичні відомості про села та їх мешканців, зазначено, що «усі чотири Березови відрізняються від навколишніх гуцульських сіл мовою, одягом, весільними звичаями та ін.» (210).

Діалектний словник Миколи Негрича видано в серії «Діалектологічна скриня», яка започаткована 2003 року. Як зазначають редактори серії (Наталя Хобзей, Тетяна Ястремська, Оксана Сімович, Ганна Дидик-Меуш), першими виданнями серії стали студії Миколи Павлюка та Івана Робчука «Українські говори Румунії» й габілітаційна праця Олекси Горбача «Арґо в Україні». Словник М. Неґрича – нова грань серії – перша «цеглинка» до Словника українських говірок. Дана лексикографічна робота є результатом співпраці носія гуцульської говірки, вихідця із села Нижній Березів, і науковців Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, у відділі української мови якого триває робота над створенням академічного Словника гуцульського говору. Редколегія серії висловлює сподівання, що рецензована праця буде «не єдиним опублікованим у «Діалектологічній скрині» словником однієї говірки і що в ній з'являться «цеглинки» з інших говорів української мови». Сподіваємо-

ся, що обговорення цієї першої праці буде корисним для подальших спроб у створенні словників однієї говірки.

У статті «Березівська говірка на карті Гуцульщини», яка передує власне словникові, Наталя Хобзей і Тетяна Ястремська зазначають, що лексику березівських говірок репрезентують різноманітні тематичні групи, зокрема лісорозробна, пастуша, міфологічна (**БЛУД** *«нечиста сила, яка збиває людину з дороги»*, **И́РИНЦІ** *«місце, де водиться нечиста сила»*, **ПРИМІ́ВКА** *«жінка, яка лікує нашіптуванням»*, **ВОВКУ́Н** *«вовкулака»* й інші (10–11).

Автори статті повідомляють, що «словник заплановано як науково-популярне видання», у зв'язку з чим «діалектний матеріал подано спрощено – без фонетичної транскрипції і переважно без граматичних ремарок, щоб зробити його доступним для якнайширшого кола читачів» (16). І все ж інформація про фонетичні та граматичні особливості говірки в словнику присутня. Це й опис головних рис, що формують специфіку березівської говірки, представлений у статті Н. Хобзей і Т. Ястремської (12–16), і наявність фонетичних варіантів у дужках при реєстрових словах (напр., **МЕ́ТИР (МИТР)**, а також ціла низка граматичних ремарок. Останні вказують на частиномовну належність слів (*ім., присл., част., виг.*), граматичних категорій числа (*одн., мн.*) та відмінка (*наз.в., род.в.*) для іменників, категорії виду (*тільки док.*) для дієслів. При незмінюваних і збірних іменниках ужито відповідні ремарки (*незм., зб.*).

Структура багатьох словникових статей дає можливість уявити собі парадигматичні зв'язки лексики говірки, бо для більшості слів наведено словотвірні чи лексичні варіанти (синоніми), напр.: **ДЗВІГА́ТИ** *«нести важке»* – **тра́гати, цибе́нити, ципі́рити**; **МАРЖИ́НА** *«худоба»* – **марга́, това́р, това́ріта, худі́бка** (16). Завдяки позначкам читач може отримати інформацію про часову динаміку березівської лексики (напр., **ЗІЦ** – *застаріле.* **Сідло велосипеда**), поширення (напр., *рідк.* – рідковживане **КОЗАКИ** – *«попурі українських народних танцювальних мелодій»*), семантичні та стилістичні особливості (вульгарне, дитяче, евфемізм, жартівливе, згрубіле, зменшене, зневажливе, іронічне, лайливе, образливе, пестливе), галузь використання (будівельне, ветеринарне, військове, зброярське, ковальське, кравецьке, кулінарне, лісорозробне, медичне, міфологічне, музичне, обрядове, пастуше, слюсарське, столярське, технічне, ткацьке, церковне).

Звертає на себе увагу те, яким чином розв'язується проблема тлумачення. У деяких випадках реєстрове слово пояснюється через літературний відповідник (напр., **ВАКА́ЦІЯ** *тільки одн.* **Канікули** (31), у деяких – описово, причім у тлумаченнях у разі потреби використано і реєстрові (діалектні) слова, виділені жирним шрифтом (напр., **ГИЙ ДА́ЙМО** *виг.* **Уживають, навантажуючи колоди за допомогою ГРІ́ФА та ЦАПІ́НИ** (49). Особливо цінним є тлумачення лексики обрядів. Н. Хобзей і Т. Ястремська пишуть: «Для обрядових слів наведено розгорнуте пояснення, яке представляє широкий культурний контекст:

ВІНО́К *обр.* **Весільний атрибут у формі ліщинового горіха (зшиті червоною ниткою 9 листків барвінку або мирти, загорнуті в ПОЗЛІ́ТОК; шиють у суботу перед весіллям; у день весілля кріплять КНІГИ́НІ до ВЕЛО́НА, а КНЬИ́ЗЕВИ до лацкана; знімають перед тим, як ЗАВИВА́ТИ МОЛОДУ́, і зашивають у подушку молодят. Якщо ВІНКИ́ кинути у КРУТІ́Ш, пара розлучиться»** (17). Детально пояснено у словнику назви рослин і риб. Зазначимо, що про потребу саме таких діалектних словників з етнографічними коментарями писав ще І.І. Срезневський, а пізніше – М.І. Толстой, але подібних спроб у східнослов'янській лексикографії, на жаль, ще дуже мало.

Словник цінний лексикою: **афа́ра** (20), **афи́на** (20), **ба́кір** (21), **балу́га** (21), **ба́лько** (21), **банува́ти** (22), **баня́ска** (22), **бе́вка** (23), **биса́ги** (25), **бичілува́ти** (25), **бишилува́ти** (25), **бовга́рити** (26), **бомбе́тлі** (27), **брата́нич** (28), **бриндо́рень** (28), **бринду́шка** (28), **бріфта́шка** (29), **бу́бинт** (29), **бу́зьок** (29), **бука́та** (29), **бурде́й** (29), **бурку́т** (29), **буте́й** (30), **бутлу́гарі** (30), **буту́к** (30), **вавалігова́тий** (31), **ва́ґаш** (31), **ва́лів** (31), **варівку́й** (32), **вархолу́ти** (32), **гале́па** (48), **залу́биці** (74), **пстру́г** (147), **ста́лька** (162), **шірко́тало** (187) й ін.

Але бентежить (хоча словник, очевидно, замислювався як диференційний) присутність кількох сотень літературномовних лексем із цілковитою ідентичністю (див. СУМ): **арка́н** (20), **бабій** (21), **ба́бка**[1] (21) , **ба́бка**[2] (21), **ба́йка** (21), **ба́лія** (21), **барда́** (22), **бе́рест** (24), **благи́й** (26), **бо́ти** (28), **буженина́** (29), **вазо́нок** (31), **віспува́тий** (41), **во́гкий** (43), **во́локом** (43), **ворина́** (43), **вро́ки** (45), **ву́тлий** (46), **вхо́дини** (46), **гада́ти** (47),

гайду́к (47), **гноївка** (51), **го́ден** (51), **гриб** (53), **грома́дити** (54), **гучни́й** (55), **дуби́на** (66), **завдава́ти** (71), **завива́ти** (71), **замо́к** (75), **запира́ти** (75), **заплішу́ти** (75), **шква́рити** (187), **я́рка** (194) тощо.

Словник багатий на діалектну семантику: **бара́ни** *«хвилі»* (22), **бібко́вий** *«лавровий»* (25), **біль** *«вид грибів»* (26), **біля́вка** *«кохана»* (26), **брині́ти** *«достигати», «дорослішати»* (29), **верства́** *«однолітки»* (35), **віши́птувати** *«витрачати»* (41), **гу́цель** *«жартівник»* (50), **гноїти** *«угноювати»* (51), **гребі́нка** *«пристрій для збирання чорниць»* (53), **ду́бом** *«спокійно»* (66), **книш** *«картопляний хліб із бринзою, сиром або капустою»* (94), **пиріг** *«вареник»* (132), **плащ** *«покришка велосипедного колеса»* (136) і т. ін.

Небідний словник і на місцеву фразеологію: **бу́ти банду́рі**; **би́ти га́ндри**; **бу́ти ру́ків** (25); **бо́жий влик** (27), **на будз** (29), **бу́ти в тяжі** (30), **в ву́глю**; **в ка́ні; в один гайта́ш** (31), **ві́бле де́рево** (36), **відве́рчувати тру́дух** (37), **вісну́й ніж**, **вісну́й столец** (41), **вломи́ти го́лу** (42); **горо́дні ягоди** (53); **йти на вломле́ну го́лу** (85); **напе́ред би бі́рше** (120); **ру́біче тро́ло** (150), **те́рти спу́зу** (167); **цига́нське ве́римні** (181) тощо.

Відносно коректно представлено фонетичний рівень говірки, правда, на жаль, лише транслітераційно: **арда́н, арихме́тика** (20), **ба́рхіт, бахуде́ц, бе́бихі** (23), **бишиґа** (25), **бі́літ, блу́ти, блу́ха, бовга́рь, бовга́рька** (26), **бо́вдурь, бога́то, бога́ч, бо́ндарь, бора́к** (27), **буґде́нний, бу́ґдинь** (29), **вако́ваний (31), вба, вбзива́ти, вбух** (33), **ве́перь, вершьу́к, верьх, ве́рхний, ветрі́на́рь, вжолу́док** (35), **ві́бачити, ві́бити** (36), **відле́га** (38), **вна, вно** (42), **во́ріг** (43), **воробе́ц, во́ська** (44), **ву́дод** (45), **гіля́вка** (50), **ґі́вка** (56), **жо́ліб, жьу́ба** (70), **зазу́лі** (73), **кі́вна** (91), **ко́внір** (95), **ла́ба** (104), **ма́ро́т, мід** (114), **мозі́ль** (115), **скіна́** (158), **фіст** (175), **фо́йда, фо́рост** (176), **фусту́на, фу́тро** (177), **це́рьква** (181), **че́рво** (183)…

Позитивно, що автор подає «наголосові» **діалектизми**: **а́вто, адво́кат** (19), **веснува́ти** (35), **во́йна** (43), **кі́но** (92), **ку́раж** (102), **о́крайка** (125), **Ро́сія** (153), **ру́бач** (154), **садови́на** (155)..., але «ігнорує» позначення деяких африкат, що технічно не так уже й важко зробити: **анджі́нір, анджі́нірка** (20), **бендзу́на** (24), **бриндза́рь** (28), **будз, буджигарні** (29), **джо́рба, джус, дзві́нка** (61), **дзига́рок, дзьу́ма** (62).

Рецензенти свідомі того, що не всі «фонетичні тонкощі»у словнику такого типу слід відбивати (ми, наприклад, у Діалектному словнику Центральної Слобожанщини теж не відтворюємо, скажімо, взаємонаближення ненаголошених **Е**, **И**, слабкі і спорадичні «акання», «укання», часткову втрату дзвінкості, асимілятивну м'якість приголосних, препалатальність **Л**), але присутність/відсутність африкат **ДЖ**, **ДЗ** і **ДЗ'** уважаємо за репрезентативну рису.

Інша річ, чи слід було представляти таку немалу кількість форм, діалектність яких полягає у звуженні А до И чи І при м'яких (діахронно чи синхронно) приголосних. Словник подає: бара́нічий (22), будьу́к (29), близньу́та (26), ва́ші «ваша» (32), бра́ті «браття» (28), взьу́ти (35), віддава́тисі (37), ві́стрі «вістря» (41), галу́зі «галуззя» (48), звірьу́чий (79), здохльу́к (80), зьить (83), ка́ні «каня» (88), ка́ші «каша» (90), чисну́к «часник» (183), чистува́ти «частувати» (184) й ін., й ін.

Очевидно, і такі утворення мають право на місце у словнику, але здебільшого, якщо ця діалектна риса поєднується з іще якоюнебудь, бо в іншому разі слід уміщати і загальновідомі форми із афіксом **–АЧ**–, усі дієслова з часткою **–СЯ**, іменники першої відміни мішаної і м'якої груп, немало іменників другої відміни м'якої групи тощо.

Доволі повно подано морфологічні особливості, зокрема й у контекстах: **бі́чи** (26), **ву́хора** «вихор» (36), **відлю́да** (38), **вле́слий** (42), **во́грак** (43), **гірка́вий** (50), **дві́ста** (60), **йоду́на** (85), **ка́мфор** (88), **клейго́в** (93), **кукуру̀дз** (102), **лі́тра** (106), **лото́ка** (107), **лю́тень** (108), **май темні́щий, ма́кух** (110), **маргари́на, мармуля́да, матери́знина** (111), **мо́лочінь** (116), **погранічьу́р** (138), **сату́на** (155), **скру́тваль, слу́муш** (159), **стере́чи** (163), **товчу́** (168), **трапацу́рка** (169), **цес** (180), **цу́се, цу́сьи** (181), **шевку́ні** (186), **найшо́вш'їм** (189), **ро́бит** (190), **шту́рма** (191), **пішла́'м** … **з вире́тов** (193), **сіно́сіт** (194) й ін.

Позитивно, що словник незрідка забезпечує доволі повні слово(формо)твірні ланцюжки: **капара́ – капа́рити – капа́рний – капа́рник – капа́рно – капа́рство** (88 – 89), **люба́ – люба́с – люба́ска – лю́бка – лю́бко – лю́бчик** (108).

Не зовсім зрозумілим є те, що велику кількість інфінітивів подано в доконаному виді (не йдеться про одновидові чи в яких види пов'язані зі зміною значення): **ві́глонити**

(37), **вічухатисі** (41), **вкалата́ти, вкігну́тисі** (42), **вра́зити** (44), **вталага́нити** (45), **вфалю́ти, вфату́ти, вшкрома́дити, вшука́ти** (46), **застанови́ти, зату́чити** (77), **збе́штати, зволочи́ти** (79).

Відсутня чіткість (її остаточної, мабуть, ніколи й не буде) щодо представлення непрефіксованих/префіксованих (і з якими префіксами) дієслів. Відомо, що «дієслівних» префіксів є близько двох десятків: **в- (у-), ви-, від- (од-), ви-, до-, з- (із-), за-, на-, о-, пере-, перед-, під-, по-, попо-, про-, роз-,** але кількість форм із ними словникарі, як правило, свідомо обмежують, надто, якщо вони малоінформативні: **віґлонити** *«випити»* (37) – **ґлону́ти** *«жадібно пити»* (57), **вталага́нити** *«витоптати, витовкти»* (45) – **талага́нити** *«топтати»* (166), **зазубила́ти** *«загнуздати коня»* (73) – **зубила́ти** *«гнуздати коня»* (83), **закоси́чити** *«заквітачати»* (73) – **коси́чити** *«квітачати»* (99) і т.ін.

Не можемо не висловити щирий жаль, що так мало контекстів, адже у діалектному словнику натурально-мовленнєві ілюстрації – чи не половина цінності.

Незайві у роботі й своєрідні додатки: традиційні імена, прізвища березунів, місцеві мікротопоніми, а от щодо прізвиськ, то бажано б їх «мотивувати».

Виграє словник і від історичної довідки й коментаря щодо особливостей березівської говірки, але до останнього маємо кілька зауважень… Хоч авторами його і є доволі відомі українські діалектологи, хоча словник адресовано «широкому колу читачів», але в описі негоже писати, що «приголосні *звуки* в позиції після голосних перед **[і] ([и])** стягнені в один звук: **ві́нчіні, пастуші́ні, витьо́** (13)», бо синхронно це й так один довгий м'який звук; «неекономно» зазначати в описі вокалізму (у двох сусідніх абзацах): «**ненаголошений** звук **[а]** після м'яких і після шиплячих приголосних змінює свою артикуляцію і вимовляється як **[і]**» (с. 12) і ще «звук **[а]** в **наголошеній** позиції після м'яких та після шиплячих приголосних реалізується як **[и^{е}]** (рідко як **[і]**)…» (с. 12).

Очевидно, через недогляд авторки «закликають» нас убачати «майбутній недоконаний із препозицією здеформованого допоміжного дієслова в особово-числовій формі» у конструкції *меш праний* (15).

Не можемо також погодитися з уживанням конструкцій із прийменником *замість*, які знаходимо у коментарях: «звук **[ф]** замість словосполучень **[хв]**, **[кв]**…» (13); «замість початкового звука **[о]** інколи фіксуємо **[в] ([ў])**» (13); «фіксуємо суфікс **–ІЧ–** замість **–АЧ–**…» (14); «маємо *него* замість літературного *нього*» (15)… Ми вважаємо, що це до певної міри некоректно, бо цією конструкцією автори ніби вказують на неповноцінність, ущербність говірки порівняно з літературною мовою.

На нашу думку, словник набув би більшої цінності, якби редактори (Н. Хобзей, Т. Ястремська, О. Сімович, Г. Дидик-Меуш) допомогли М. Неґричеві, хоч і такою роботу слід сприймати дуже й дуже позитивно.

© Сагаровський А. А., Карнаушенко Г. Н., 2009